

Анастасія СІБРУК,

orcid.org/0000-0002-4007-2450

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та культури

Національного авіаційного університету

(Київ, Україна) *nasstynya84@ukr.net*

Людмила ДОБРОВОЛЬСЬКА,

доцент кафедри української мови та культури

Національного авіаційного університету

(Київ, Україна)

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ У ВИРАЗНЕННІ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

У статті зроблено спробу з'ясувати семантичне наповнення та функції метафор у наукових лінгвістичних текстах. Актуальність статті визначена необхідністю системного дослідження лексем, які традиційно вважають невластивими для тексту, але ми спробуємо довести, що вони доречні. Використання засобів образності в науковому тексті принципово відрізняється від їх використання в художній літературі. У художньому творі метафора – це важливий елемент системи образів. У науковій мові багато з них виступають у допоміжній функції: для пояснення, популяризації; вони є своєрідними інструкціями, не пов'язаними із загальною мовленнєвою системою; їх використовують як прикрасу; вони є чужорідними елементами та вживаються не гармонійно до стилю, а всупереч йому.

Ключові слова: науковий дискурс, троп, метафора, порівняння, епітет.

Anastasiia SIBRUK,

Ph. D. (Philology),

Associate Professor of the Department

of Ukrainian language and culture

National aviation university

(Kyiv, Ukraine) *nasstynya84@ukr.net*

Lydmila DOBROVOLSKA,

Associate Professor of the Department

of Ukrainian language and culture

National aviation university (Kyiv, Ukraine)

METAFORIZATION AS AN EFFECTIVE METHOD FOR INTEGRATION OF SCIENTIFIC TEXT

For a comprehensive study of tropes and stylistic figures of the Ukrainian language is extremely important to learn the basic functions of tropes in the linguistic works. The actuality of the research topic is determined by the need of a systematic study of lexical items that are traditionally considered unusual for the text, but we will try to prove that they are relevant. The aim of the article is to determine the semantic content and functions of different types of metaphor in scientific texts. The subject of the research is the semantics and functions of metaphor a in scientific discourse. The object of the research – the metaphors, selected from the modern Ukrainian linguistic literature. In modern scientific literature, the expressive and emotional function is presented and implemented by the help of such tools as epithets, metaphors, comparisons, repetitions, expressive specifications, the separation of the members of the sentence, the usage of homogeneous parts of the sentence with the purpose of expressiveness etc. In scientific works also can be used the elements of direct speech as the imitation of the dialogue, interrogative and exclamatory sentences, rhetorical questions and requests. Our research is based on metaphors. The study of the linguistic features of scientific discourse has a great importance to find ways of explaining a certain material. The metaphorical process in the scientific literature is rich and varied. Metaphorization in scientific and linguistic texts is a process that leads to a new knowledge of the world through the use of existing language names. The metaphor in the scientific and popular science discourse is one way of adapting the scientific text to the perception of an unprepared reader. At the heart of adaptation lies the process of popularization of knowledge, which includes a number of procedures of the text translated into the field of their perception and understanding of recipients.

Key words: scientific discourse, trails, metaphor, comparison, epithets.

Постановка проблеми. Одним із напрямків сучасних досліджень у сфері лінгвістики є розгляд основних особливостей і закономірностей функціонування різних видів і типів текстів у науковій сфері, а також специфіки наукового стилю в результаті взаємодії мовних та позамовних чинників. Характеризуючи тексти за різними ознаками, важливо враховувати на лише ознаки позамовні (сфера людської діяльності в суспільстві, сфера спілкування, функції мови і функції мовлення), а і власне мовні (функціонально стилістичне розшарування засобів мови). Науковий дискурс української мови має свої особливості. Його завдання – точно викласти наукову інформацію. Він обслуговує потреби науки, навчання й освіти. Його основною функцією є пізнавально-інформативна (повідомлення, пояснення, класифікація понять, систематизація знань, аргументований доказ). Вважаємо, що кожен науковий текст – це система субтекстів. Субтекст є фрагментом цілого тексту, який реалізує в ньому один з аспектів пізнавальної ситуації (онтологічний, методологічний, аксіологічний, комунікативний тощо). Готуючи науковий текст, кожен дослідник пам'ятає про його індивідуальність. Це залежить від автора, інтелектуальних здібностей, мовного чуття, досвіду текстотворення. Ознаками наукового тексту виступають чітка, логічна структура, об'єктивність викладу, термінологічність, зв'язність, проблемність, гіпотетичність, цілісність, членованість, інформаційна, логічна, емоційно-оцінна, спонукальна насиченість, завершеність, комунікативність, діалогічність тощо. Ці нормативні риси наукового стилю можна співвіднести з мовленнєвими вміннями дослідника, важливими для побудови наукового тексту.

Зрозуміло, що передусім звернено увагу на принципи змістовної насиченості, професійної значущості, наукової інформативності, новизни, змістової завершеності, проблемності, доступності фахівцеві однієї чи кількох галузей. В основі принципу змістової насиченості – новизна професійно-орієнтованої інформації, її пізнавальна цінність, лексичне й граматичне наповнення. Важливий також принцип інтертекстуальності як особливий спосіб побудови смислу тексту, так званий діалог з певною чужою смисловою позицією, на взаємодії «своїї» і чужої мови (залучення читача до авторського міркування).

Мета статті полягає в з'ясуванні семантичного наповнення та функцій метафор у наукових лінгвістичних текстах. Цілісність наукового тексту передбачає внутрішню організованість, смислову єдність, цілісне оформлення початку й кінця

твору, переходи між частинами тексту, що забезпечується визначеними мовними одиницями. Послідовність у науковому тексті реалізується через спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на послідовність розвитку думки (насамперед, потім, тепер), перехід від однієї думки до іншої (розглянемо, зупинимось на..., розглянувши..., перейдемо до...), результат, висновок (отже, підсумуємо ...).

Комунікативність реалізується у спрямованості тексту на відповідного адресата. Розгорнути таку адресність допомагають саме стиль письма певного автора. Стилїстичні фігури та тропи допомагають поглибити текст, спростити або, навпаки, ускладнити його.

Виклад основного матеріалу. Серед тропів наукового дискурсу вважаємо за доцільне розглянути насамперед роль метафори у фахових текстах. Метафоризація наукового тексту – це процес доволі багатий і різноманітний, який призводить до отримання нового знання про світ через використання вже наявних у мові назв. Метафора – приховане порівняння, яке передбачає відсторонення слова або, скоріше, фігури мовлення від першочергового буквального використання і нове використання цього слова для утворення нового класу в певній предметній галузі. Роль метафори полягає в тому, що використовуючи старі слова для виконання нових функцій, ми отримуємо економію лексичних засобів мови й використовуємо свої звички в процесі створення нових переносних значень. Зрозуміти метафору – означає певною мірою мисленнєво прослідкувати шлях її створення. Завдання метафори – викликати уявлення. Наприклад, уявлення читача яскраво простежується, читаючи таку цитату: *«визнавав, що засилля цих іменників надає текстові канцелярського присмаку»* (Селігей, 2014: 45); *«презентованих у низці монографій»* (Непийвода, 2011: 159); *«Ця властивість робить їх могутньою зброєю думки»* (Непийвода, 2011: 160). Якщо метафора стоїть у невластивому значенні, дослідник бере її в лапки: *«Наукове мислення прагне систематизації та символізації, завдяки чому згортає, «згуцує» досвід, зводить розмаїття пізнаного до спільного знаменника»* (Селігей, 2016: 22). Іноді метафоризація має негативну конотацію: *«Якщо майстри пера так ядуче висміюють зловживання віддієслівними іменниками...»* (Селігей, 2014: 44). У цій цитаті вважаємо за потрібне підкреслити використання прикметника *ядучий*, який гіперболізує метафору.

Використання метафори в науковому стилі позначене виразною специфікою, зумовле-

ною особливими цілями й завданнями наукового стилю. У наукових текстах широко вживаними – порівняно з текстами художніми – є мовні метафори (в стилі художньої літератури застосування таких метафор обмежене через їхню традиційність, неоригінальність, відсутність індивідуально-оцінного моменту; саме ці риси уможливають активне використання мовних метафор для вираження логічно послідовної думки, аргументації, об'єктивних досліджень. А проте, як і в стилі художньої літератури, в науковому стилі трапляються не лише загальномовні метафори зі стертою образністю, а й індивідуальні – з явною образністю.

Загалом, метафора є досить розповсюдженою в різних стилях української мови (художньому, розмовному, публіцистичному). Проте саме реалізація у науковому тексті є найбільш цікавою для дослідження.

Метафора вводить у дію особливі сценарії, в яких відображено попередній досвід індивіда, що був отриманий в інших галузях знань. Активізація подібних сценаріїв полегшує індивіду ідентифікацію об'єктів та ситуацій, створює можливість прогнозувати розвиток подій, полегшує розуміння внутрішніх зв'язків між явищами.

Вдалося зафіксувати цитату Тараса Салиги, який вважає, що діапазон метафори є безмежним: *«Світло метафори промінить і на інші образи, одухотворює їх, породжує принцип образної взаємодії»* (Салига, 1986: 286). Автор дав таке пояснення метафори, щоб у читача прокинулося образне мислення щодо розуміння цього тропу. На наш погляд, неперевершеним є словосполучення *світло метафори*.

Досить образною є і цитата Ф. Гарсія Лорка, який так писав про виникнення метафори: *«Щоб метафора ожила, потрібні дві умови: форма і радіус дії – ядро в центрі і перспектива навколо. Ядро розкривається, наче дивна, незнана квітка, але в навколишньому сьвіті ми знаходимо її назву й відчуваємо її аромат. Метафора підпорядкована зорові (іноді якнайтонішому), і саме зір обмежує її, надаючи їй водночас предметності»* (Лорка, 1975: 57). Щоб дати наукове визначення метафорі, автор залучив такі тропи: метафору, порівняння, епітети. Художній засіб *наче дивна, незнана квітка* першочергово є порівнянням, а потім також епітетом, метафорою та паралелізмом. Основоположник теоретичного мовознавства В. фон Гумбольдт теж вдавався до метафоризації, так він описував роль дієслів у мовленні: *«нерв самої мови», «душа всього мовотворення»* (Гумбольдт, 1984: 199, 267).

Розглядаючи метафору в науковому дискурсі, важко було визначитись із класифікацією цього тропу. Існує досить розгалужена класифікація основних різновидів метафор: класична метафора; метафора-уособлення з його різновидами; метафора родового відмінка; метафора орудного відмінка; розкрита, розшифрована метафора; метафора-прикладка; метафора-симфора; метафора-метонімія; ланцюжки метафор; метафора метаморфоза; текст-метафора; метафоричний епітет.

За результатами аналізу лінгвістичної літератури, нами було встановлено, що найчастіше представлені в письмових текстах номінативні метафори. До номінативних метафор належать терміни, утворені шляхом образного переосмислення загальноновживаних слів. Номінативні метафори ґрунтуються на: безумовній аналогії (вони найчисленніші – так забезпечується належна вмотивованість термінів – *клин, ребро, ядро*): *«з погляду бідності змісту»* (Селігей, 2016: 18); *«мова для автора – живий організм»* (Непийвода, 2011: 162).

Окремі метафори близькі до фразеологічних виразів: *«наукова думка прагне вивільнитися з пут суб'єктивізму, і це теж активізує іменний тип мовлення»* (Селігей, 2014: 36); *«Фрази з нанизуванням залежних іменників»* (Селігей, 2014: 37).

Обираючи матеріал для нашого дослідження, ми намагались дотримуватись думки Н. Ф. Непийводи. На її думку, термінологізації передують вичленювання денотата з реальної дійсності, залучення його до осмислюваних свідомістю об'єктів. Є два різновиди термінологізації: перший стосується денотатів, уже пізнаних людиною, – ці денотати вже мають свої найменування. Залучення таких об'єктів до наукового знання викликає потребу уточнити значення (звузити, конкретизувати його), а тому частина семантики слова відсікається. Різниця між значенням загальноновживаного слова на позначення певного денотата і терміном, дефініція якого відображає цей самий денотат, полягає в різній семантичній насиченості обох слів: загальноновживане слово відзначається більшим семантичним обсягом (Непийвода, 1997: 67).

Досліджуючи наукове мовлення, ми не могли не виокремити метафоричні висловлювання П. О. Селігея: *«Потреба в такій розвідці для оздоровлення писемного наукового мовлення очевидна»* (Селігей, 2016: 13); *«від комунікативної повноцінності тексту залежить...»* (Селігей, 2016: 1); *«проблема незграбного, штучно ускладненого викладу»* (Селігей, 2016: 2); *«Стиль ЗМІ занедужав на ідеологічну заштампованість»*

(Селігей, 2006: 174). Більшість звикла до сухих авторефератів дисертацій, позбавлених тропів і стилістичних прийомів. Проте П. Селігей довів, що в авторефераті доречно і потрібно вживати увиразнюючі тропи.

У науковому мовленні представлені і концептуальні метафори, які охоплюють терміни, утворені шляхом переосмислення термінів інших галузей знання. Концептуальна метафора є явищем, яке формується не в мові, а в мисленні – завдяки його здатності встановлювати аналогії. Коли термін переходить з однієї системи знань до іншої, науковці усвідомлюють його умовність. Деякі з цих аналогій вже стали термінами: «*спотворене наукове мовлення – «науковий жаргон»*» (Селігей, 2016: 4).

На межі образної та номінативної метафори знаходить слово *гігієна*, вжита в нетиповому значенні: «*Фіксуючи і виправляючи типові помилки, вона проводить своєрідну гігієну публічного мовлення і тим самим підвищує рівень масової грамотності*» (Селігей, 2016: 10).

Метафора виникає в процесі аналогії, наочності, основу якої становить якась картина, епізод, факт, подія. Конкретна картина – ключ до розуміння лінгвістичного матеріалу. Розуміння забезпечується і тим, що завдяки цьому прийому нові знання органічно структуруються у свідомості читача, створюючи мовну картину світу.

Важливим етапом образного вживання метафори є написання незвичного для контексту слова в лапках. Саме так автор сигналізує про чужорідність мовного засобу, водночас наче прирівнюючи його до нового вжитку. Більшість образних метафор базується на простих аналогіях, в основі яких лежить зіставлення наукових понять зі звичайними речами: «шуба» електрона; транспорт на «магнітній подушці»; «пиріжкова» діаграма. В основу образних метафор можуть бути покладені семи на позначення дії, процесу: «перекачувати» електроенергію з термоядерного реактора; «лікувальна» комп'ютерна програма. О. Селігей властива манера образного вживання в незвичному контексті: «*заскладні і малозрозумілі трактати створили філософії незаслужену репутацію нудної і «заумної» науки*» (Селігей, 2016: 13); «*якщо критик озброєний методами лінгвістичного аналізу*» (Селігей, 2016: 10); «*надмірне і недоречне вживання «універсальних» термінів*» (Селігей, 2016: 18); «*Тут, певна річ, не можемо не визнати «підступної» ролі мови*» (Селігей, 2014: 48).

Н. Ф. Непійвода не тільки досліджувала тропи в чужому мовленні, а й була майстром неординарної метафоризації наукового тексту. Хочемо

процитувати такі її висловлювання: «*слова є «поверхневими структурами»*», «*це дає змогу «підстраховуватися»*», «*автор «посвячує читача»*» (Непійвода, 2011: 172, 160, 168). Мовознавець активно залучає метафори до наукового тексту, проте відчувається певна обережність стосовно такого вжитку. Тому в статтях Н. Ф. Непійводи більшість авторських фразеологізмів взято в лапки. Звичайно, якщо цей фразеологізм є загальновідомим, то в лапки його не беруть: «*Якщо майстри пера так ядуче висміюють зловживання віддієслівними іменниками*» (Селігей, 2014: 44).

Загалом, у лінгвістичних працях метафори трапляються не дуже часто. Рекордсменом у метафоризації наукових текстів, на наш погляд, є Пилип Олександрович Селігей. Його науковий стиль близький до науково-популярного. Відчувається «опіка» мовознавця над читачем, спроба пояснити нам доволі складні речі простими словами. Влучним, на наш погляд, є вживання словосполучення *скромний засів* у переносному значенні: «*наш засів на цій ниві доволі скромний*» (Селігей, 2012: 26). Не менш яскравою є метафора, що межує з порівнянням та паралелізмом: «*слово для нього – робоче знаряддя*» (Селігей, 2016: 9). Або такі цитати: «*За допомогою мови вчений оповіщає колег про результати своєї діяльності*» (Селігей, 2016: 9). П. О. Селігей нерідко використовує причинно-наслідкові метафори: «*Мова – це одяг*» (Селігей, 2012: 19); «*дієслово, по суті – головний інструмент... Якщо іменник позначає матерію, то дієслово – енергію*» (Селігей, 2014: 49).

Загалом, метафора є частиною метамови мови наукового опису, за допомогою якого формулюється додатковий коментар, що пояснює складні фрагменти тексту. Вона часто пов'язана з образним використанням слів і здатна спрямовувати увагу читача на змістові фрагменти, які видаються авторові особливо важливими.

Серед образних засобів наукового стилю помітно вирізняються такі, що створені без участі аналогії. У процесі пізнання вчені давали назви об'єктам і явищам дійсності, не зіставляючи їх з іншими об'єктами. Такі назви характеризуються умовністю, невмотивованістю, оказіональністю. Безаналогійні метафори свідчать про те, що шляхи інтелектуального освоєння дійсності різноманітні, численні й рівноцінні для досягнення пізнавальної мети. Прикладом невмотивованого позначання є залучення лексем із семантикою кольорів на позначення різних характеристик, наприклад: *кольоровий заряд, білі адрони: «інакше затемнюються семантичні зв'язки, думка втрачає цілісність»* (Селігей, 2016: 16). Можна окремо гово-

рити і про метафори, що близькі до синонімів. Так П. Селігей у статті вживає слово *поліпшує* замість *полегшує*: «*поліпшує* читацьке сприйняття» (Селігей, 2016: 28).

Висновки. Таким чином, метафоричний процес у науковій літературі багатий і різноманітний. Він включає мотив вибору того чи іншого вислову в залежності від прагматичного замислу. Метафоризація в науково-технічних текстах – це процес, що призводить до отримання нового знання про світ шляхом використання вже існуючих у мові назв. Метафори відіграють величезну роль у формуванні наукового та науково-популярного лінгвістичного тексту. Вони утворюють «місток» між лінгвістичним матеріалом і особистим досвідом читача, є сполучною ланкою між

семантичними просторами адресата і адресанта. Метафора в науковому та науково-популярному дискурсі – один зі способів адаптації наукового тексту до сприйняття неспідготовленого читача. В основі адаптації лежить процес популяризації знання, що включає ряд процедур обробки текстів, спрямованих на полегшення їх сприйняття і розуміння реципієнтами. Цей процес супроводжується смисловим переходом з однієї реальності (як правило, теоретичної) в іншу (реальність буденної свідомості). Для цього автор повинен знайти спосіб знизити до мінімуму рівень абстрактності в науковому тексті і дати можливість читачеві уявити лінгвістичний матеріал в образній асоціативній формі, тобто в тій формі мислення, яка є для нього буденною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гумбольдт Вильгельм фон. Избранные труды по языкознанию. Москва: Прогресс, 1984. 400 с.
2. Лорка Гарсія Ф. Думки про мистецтво. Київ: Мистецтво, 1975. 192 с.
3. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 39–44.
4. Непийвода Н. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета (На матеріалі книги В. М. Русанівського «Історія української літературної мови. Підручник» «Історія української літературної мови. Підручник» (К., 2001. 392 с.)). *Стиль і текст*. 2011. Випуск 12, С. 159–178.
5. Селігей П. Іменниковість Versus дієслівність: у пошуках золоті середини. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 36–55.
6. Селігей П. О. Науковець і його мова. *Українська мова*. 2012. № 4. С. 18–28.
7. Селігей П. О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення. *Мовознавство*. 2006. № 2–3. С. 174–186.
8. Селігей П. О. Світло і тіні наукового стилю. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 627 с.
9. Селігей П. О. Український науковий текст. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості: автореф. дис. ... канд. наук. Київ, 2016. 36 с.

REFERENCES

1. Gumboldt Vilgelm fon. Izbrannyye trudyi po yazykoznaniiyu. Moskva: Progress, 1984. 400 s. [In Russian].
2. Lorca Garsia F. Dumki pro mistetstvo. Kyiv: Mistetstvo, 1975. 192 s. [In Ukrainian].
3. Nepiyvoda N. F. Naukoviy stil yak neyrolingvistichniy kod. *Movoznavstvo*. 1997. № 2–3. S. 39–44. [In Ukrainian].
4. Nepiyvoda N. (2011). Avtor naukovogo tvoru: sproba psihologichnogo portreta (Na materialy knigi V. M. Rusanivskogo «Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi movi. Pidruchnik» (K., 2001. 392 s.)). *Stil i tekst*. Vipusk 12, S. 159–178. [In Ukrainian].
5. Seligey P. Imennikovit Versus dieslivnist: u poshukah zolotoyi seredini. *Movoznavstvo*, 2014. № 4. S. 36–55. [In Ukrainian].
6. Seligey P. O. Naukovets i yogo mova. *Ukrayinska mova*. 2012. № 4. S. 18–28. [In Ukrainian].
7. Seligey P. O. Naukoviy stil ukrayinskoyi movi: resursi onovlennya. *Movoznavstvo*. 2006. № 2–3. S. 174–186. [In Ukrainian].
8. Seligey P. O. Svitlo i tini naukovogo stilyu. Kyiv: Vid. dim «Kievo-Mogilyanska akademiya». 2016. 627 s. [In Ukrainian].
9. Seligey P. O. Ukrayinskiy naukoviy tekst: problemi komunikativnoyi povnotsinnosti ta stilovoyi doskonalosti. Kyiv, 2016. Avtoreferat. 36 s. [In Ukrainian].